

Катерина Сердюк

ТЕРОРИЗМ ЯК ПРОЯВ КОНФЛІКТУ СТРАТЕГІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття аналізує дві різні стратегії культурної ідентичності – глобалізацію та автентизацію. Мета статті – розглянути процес культурної ідентифікації як один з найбільш значущих чинників сучасної політики. Досліджується феномен конфлікту між різними культурами та цивілізаціями. Аналізується структура смислових полів культури як основа людської діяльності. У сучасному світі конфлікт стратегій культурної ідентифікації набуває рис терористичного протистояння.

Ключові слова: культурна ідентичність, стратегія, смислові поля культури, тероризм, етно-релігійні переконання.

Serdyuk K. Terrorism like a cultural identity strategies conflict manifestation

The present paper analyzes two different cultural identity strategies – globalization strategy and striking root strategy. The main manifestation of globalization strategy is the politics of globalization. The main manifestation of striking root strategy is extremism. The author thoughts, that modern shooting wars and political conflicts are caused by the encounter between two main culture identity strategies. The purpose of the paper is to consider the cultural identity process like one of the most significant factor of modern policy. Interactions between cultures and nations build up current internal and foreign policy and policy of peace in the whole world. Investigated here is the phenomenon of the conflict between different cultures and civilizations. The most difficult conflicts are conflicts produced by opposition between supporters of globalization strategy and supporters of striking root strategy. Deleuze`s, Ricker`s and Huntington`s conceptions lie on the theoretical base of this investigation for describing the place of man and culture in the time of postmodernism. The author analyzes the structure of grounds of meaning like a basis of human activity. There are fundamental ideas of national or/and cultural identity strategies underlie in that grounds of meaning. Cultural grounds of meaning are the conglomerations of traditions, religion and political convictions and historical memory of cultures and nations. They determine the space of man cultural identity strategies realization as a part of a social organism. To conclude it should be noted that conflict of the cultural identity strategies take the form of ethno-religious contradictions and became the terrorist conflict and even terrorist war in modern world.

Key words: cultural identity, strategy, cultural grounds of meaning, terrorism, ethno-religious convictions.

Сердюк Е. Терроризм как проявление конфликта стратегий культурной идентичности

Статья анализирует стратегии культурной идентичности – глобализацию и автентизацию. Цель статьи – рассмотреть процесс культурной идентификации как наиболее значительный для современной политики. Исследуется феномен межкультурного конфликта. Анализируется структура смысловых полей культуры как основа деятельности человека. В современном мире конфликт стратегий культурной идентификации имеет тенденцию к перерастанию в террористический.

Ключевые слова: культурная идентичность, стратегия, смысловые поля культуры, терроризм, этнорелигиозные убеждения.

Визначальним чинником міжнародної політики сучасності та внутрішньої політики багатьох країн світу став етнорелігійний тероризм. Джерела та витоки його закладені в культурі, в якій він проявляється та функціонує. Культура як непересічне явище суспільної історії проявляє себе від супротивного, тобто на відміну від усього, що її оточує. Вона вимагає ареалу для себе – тобто площини, яка необхідна для її життя та розвитку. Для кожної культури цей ареал визначається її історичною силою – південно-американські цивілізації вичерпали свої життєві сили, в той час як китайська та ісламська цивілізації саме стали на шлях розквіту. Якщо культура на шляху свого розквіту зустрічає перешкоди – історично зумовлені або створювані штучно політичними та економічними способами, вона застосовує силовий механізм їх усунення, тому що володіє достатньою силою.

Прагнення культури до верховенства та спосіб здійснення цього прагнення закладений у самій культурі, є одним з механізмів її функціонування. “Дія несе в собі початкову спорідненість до світу знаків у тій мірі, в якій вона формується за допомоги знаків, правил, норм, коротше кажучи – значень” [1, с. 10], як зауважував Поль Рікер. У культурі як у вмістилищі та джерелі значень закладений характер та спосіб її об’явлення світові. Поява фундаменталістського руху, пов’язаного із застосуванням терору, із тероризмом, зумовлена нею як сукупністю знаків. Якщо взяти до уваги той історичний факт, що в той чи інший час в тій чи іншій історичній місцевості виникав феномен, який більшою або меншою мірою нагадував терористичний рух, можна заключати про те, що в культурі самій по собі закладений пусковий механізм тероризму. І на певному етапі розвитку культури він приводиться в дію через організацію та виконання терористичних акцій.

Якщо припустити, що тероризм – явище суто політичної природи, то буде правомірно зробити такий висновок, що тероризм з'являється в житті суспільства тоді, коли на шляху розвитку культури з'являється політична за своєю природою перепона. З іншого боку, якщо тероризм явище не лише політичне, але, як зазначає у "Фатальних стратегіях" Ж. Бодрійяр, і інформаційне: "...він [тероризм] є заручником ЗМІ, як і вони є заручником тероризму" [2, с. 42]. У світі, основним продуктом якого все більше стає інформація, тероризм набуває вже не політичного, а надполітичного, глобального, характеру. При цьому він залишається явищем одиничним, але триваючим та неперервним. Набуваючи властивостей інформаційного явища, тероризм стає безкінечним, тому що виникає як реакція на реакцію на свою появу. Тобто він виникає вже не з культури як джерела смислів, що спонукають до дії, а з інформаційного поля – нового, більш щільного та насиченого джерела смислів і значень.

Тероризм – це етап у розвитку культури, який втілює один із пластів значень культури. Фундаменталістські рухи претендують на автентичне розуміння та передання традиції, і наполягають на істинності своєї інтерпретації. "...ми інтерпретуємо...для того, щоб висвітлити, продовжити і тим самим підтримати життя традиції, в якій ми знаходимося" [3, с. 38]. Відповідно, ті терористичні рухи, які підтримують та/або представляють фундаменталістські рухи, своїми діями продовжують життя своєї традиції, традиції тероризму, а не тільки і не стільки традиції культури. Традиція тероризму може претендувати на те, щоб бути частиною традиції культури. Якщо вона перебирає на себе право говорити від імені культури в цілому, вона оголошує себе власне культурою, правонаступницею культури як такої, то породжує викривлення сприйняття традиції як всередині культури, так і ззовні її, іншими культурами.

Тероризм як певний вид діяльності є породженням культури як середовища, в якому соціалізуються індивіди. Культура – це середовище, яке породжує смисли і творить умови їх подальшого існування. В культурі відбувається відтворення смислів – тобто продовження культурної традиції. Культурна традиція визначає основні тенденції розвитку культури, а разом із тим і розвиток культури як феномену світової історії. Саме смисли лежать в основі діяльності людини. Від того, яким чином та чи інша особа визначає себе, залежить смислове наповнення її діяльності. Позиціонуючи себе перш за все представником певної культури або культурної традиції людина підпорядковує свою діяльність впливові смислів цієї культури. Формування самосвідомості людини як представника культури проходить через свідоме засвоєння та приживлення її наріжних правил, норм та цінностей. Саме набір цінностей, правил та норм, які складають кістяк культури, і формуватимуть смислове поле діяльності людини як складової культури. Отже, якщо в культурі проявляється тероризм, це означає, що він є частиною смислового поля культури. Характер терористичної діяльності, яка виявляє себе в тій чи іншій культурі, також напряму залежить від сукупності правил, норм та цінностей, які утворюють смислове поле культури. Далі, якщо застосувати правило інтерпретації дії, визначене П. Рікером як "...людська діяльність, будучи символічно опосередкованою, ...складається з внутрішньої інтерпретації самої дії; в цьому сенсі сама інтерпретація конституює дію" [1, с. 12], то тероризм постане як прагнення проявити певну культуру як відмінну від інших культур. Бажання оприявити автентичне смислове поле культури будь-що стає тенденцією, яка визначає історичний момент прояву терористичної складової в культурі. Діяльність її представника – це її прояв, її функціонування та життя, а тому існування тероризму в тій чи іншій формі – це спосіб вияву та прояву її ідентичності.

Разом із тим П. Рікер вважав, що в кожній культурі є декілька різнопланових способів ідентифікації, і в нормальних умовах розвитку між ними існує гармонійна взаємодія. В умовах зовнішньої небезпеки ця гармонія втрачається і зникає визначеність способів ідентифікації, отже, утворюється ситуація, коли є культура, є її представники, але вони не включені в її традицію, або не можуть повно свідчити свою приналежність до неї, і тому виникає потреба у тому, щоб оточення визнало представників культури її правонаступниками. Фактично у представників культури з'являється потреба в тому, щоб сторонні, наприклад, представники іншої культури, визначили їх певним чином.

Терористичне протистояння в зв'язку з цим набуває рис боротьби за збереження прав та можливостей культури коли-небудь проявити свій терористичний бік, як невід'ємну частину культури. Таким чином тероризм проявляє себе як етап боротьби за збереження ідентичності культури в умовах всезагального, в першу чергу політичного (через створення об'єднаних держав), стирання меж поміж культурами та групами. При цьому тероризм у кожному конкретному випадку, у кожній конкретній культурі, яка знаходиться на певному щаблі розвитку, проявляється як реакція на небезпеку зникнення саме цієї культури, навіть якщо вона не зникає повністю, але просто трансформується, тобто перестає бути тією ж самою, а стає іншою. А це означає, що кожна культура породжує свій особливий тероризм. Отже, бути міжнародним, всезагальним тероризм може лише за масштабом свого розповсюдження, тобто територіально. Але сам по собі тероризм – це явище одиничне та неповторне, як і культура, як є його джерелом.

З іншого боку, сучасний тероризм як реакція на політику глобалізації, сам стає глобальним. Походженням із однієї культурної традиції, глобалізація намагається охопити собою якомога більший ареал

культур, що призводить до неминучого зіткнення культур, всередині яких традиція передбачає інші способи взаємодії та діалогу. І чим більший простір, яке зазнає впливу глобалізації, тим більше стає осередків зіткнення культур.

З позицій С. Гантінгтона, тероризм – одна зі стратегій пошуку ідентичності. Він зазначав, що пошук людиною свого коріння відбувається через протиставлення себе комусь – ворогам. Вороги, на думку дослідника, як правило, ті, хто представляє собою інші цивілізаційні пласти. Власне концепт пошуку ідентичності через протиставлення не новий для сучасної філософії. Для визначення феномену людини як такої ним скористався французький постмодерніст Ж. Дельоз, який вважав, що людина сама себе визначає, підкорюючи плато і виявляючи приналежність до чогось.

У розгляді власне людини, як прояву, як форми, Дельоз послуговується принципом Мішеля Фуко про те, що будь-яка форма складається зі співвідношення сил. Відштовхуючись від нього, філософ ставить питання про те, як співвідносяться сили всередині людини зі зовнішніми силами, та що породжує те чи інше співвідношення. Тобто знову постають герменевтичні закони впливу смислового поля та конституювання дії її інтерпретацією. Подальший хід висвітлення проблеми філософом отримує в історико-філософському дискурсі. Важливими етапами взаємодії способу мислення та смислу, вміщеного в поняття “людина”, є три історичні формації – класична, формація XIX століття та формація майбутнього.

Класична історична формація мислила людину як форму-Бог. Людина в розумінні мислителів XVII–XVIII століть є силою, яка спрямована на досягнення безкінечного. Тому, все що не є безкінечним, прагне до нього, бо є прямим чи опосередкованим доказом його існування. Стратегії набуття ідентичності такою формацією людини були зумовлені тим, що ідентичність була релігійного характеру – навіть атеїзм можна і в цьому контексті розглядати формою релігійного, адже він передбачав певний спосіб прагнення до безконечного. Для людини форми-Бог ідентичність мала релігійне забарвлення, а тому стратегії її набуття та утвердження щодо безконечного могли вступати в суперечність на ґрунті віри або невір’я всередині однієї релігійно-культурної традиції або між ними, як між осередками основних цивілізаційних пластів.

Формація XIX століття визначає людину силами, що спрямовані на досягнення зовнішніх сил кінцевого – “життя, мова, праця”. Зустріч з цими силами породжує кінцеве себе, людини, а відтак, форму-Людина. Для такої формації людини стратегії ідентичності мали політичне, соціальне та економічне спрямування. При чому усі ці складові втілювалися в громадянському, суспільному житті людини, в його формі та способі – активна або пасивна громадянська позиція, відлюдництво або трайбалізм, легальний бізнес або контрабанда – все визначало стратегії набуття та утвердження особистої ідентичності в суспільстві щодо таких самих людей. Відповідно, основні лінії конфліктів між різними стратегіями ідентичності пролягали на межах соціальних верств та страт суспільства.

Остання історична форма людини – форма-Надлюдина, як не лише людина, а і будь-що визначене інше, поскільки сили в людині більше не взаємодіють з конкретно кінцевим чи безкінечним, вони взаємодіють з усіма силами ззовні. Як і в попередніх формаціях людини стратегії ідентичності можуть бути пасивними або активними: і щодо окремо кінцевого і безконечного, і щодо обох зовнішніх сил одразу. Отже, поле конфліктів стратегій ідентичності стає ширшим та глибшим – і цивілізаційні, і соціальні розлами перерозподіляють світ на групи за інтересами, що дедалі розділяє спільноти. Цей розподіл максимально виокремлює конкретну людину з-поміж таких самих людей і разом із тим робить її дедалі більше неспорідненою до будь-кого та будь-чого іншого. Внаслідок цього людина закинута в світ, у якому немає нічого такого ж самого, як і вона, а відтак, немає точки відліку для неї. У світі є безліч принципово (однаково розбалансованих у прагненні до кінцевого та безконечного) схожих речей та людей, які шукають своє місце у світі і для цього виробляють власну стратегію набуття смислу в цьому світі – набуття точки відліку. І людина починає шукати цю точку відліку розділяючи світ принципово схожих елементів та більш та менш схожі на неї. Зрештою вона пристає до деякої групи, з якою себе ідентифікує, але, потрапляючи в культурну традицію цієї групи, більшість смислів якої їй прийнятні та близькі, вона часто з різних переконань починає свідомо засвоювати й інші, які раніше були їй невідомі або нехарактерні. Таким чином, вона включається в смислове поле культури і стає її представником, тобто починає своїми діями відтворювати культуру як систему смислів. Разом із цим вона набуває й основні конфлікти стратегій ідентичності, включається в безпосередньо в конфлікти, в тому числі і у військові. Тобто, долучаючись до культури, в якій однією зі стратегій утвердження ідентичності є тероризм, людина включається в його діяльність на тому чи іншому рівні – від безпосередніх дій до побутового сприяння його провідникам.

Для Дельоза головне питання постає так: якою саме буде людина як форма-Надлюдина, якщо її взаємодії втрачають константну визначеність – завжди з силами кінцевого чи безкінечного, натомість набувають визначеність ситуативну – щоразу людина зіставляє та протиставляє себе комусь іншому. Взаємодія сил людини з зовнішніми силами тепер носить подієву визначеність – це завжди надлюдина, бо вона має вибір і робить його. Разом із тим кожна людина за характером зіставлення себе із силами

конечного та безконечного може утворювати окрему площину взаємодії зі світом, а відтак, може мати безліч зламів, якими пролягатимуть конфлікти між стратегіями ідентичності. У підсумку можна зазначити, що вдосконалення формації людини веде до її знищення, якщо вона не знайде спосіб безконфліктного набуття та утвердження власної ідентичності. Таку взаємодію Дельоз називає над-згинанням – те, що дає безмежне розмаїття комбінацій і можливість повторення по-новому. Вибір як прерогатива людини у взаємодії над згинання залишає перспективу, яка визначатиметься пріоритетами на шляху ідентифікації – набуття схожості до чогось бажаного. Ця перспектива надалі визначатиме основні лінії зламів між пластами культури, в яких будуть пролягати основні конфлікти майбутнього світу.

Самуель Гантінгтон також зазначає зміну вектора формування локальної та міжнародної політики. У праці “Зіткнення цивілізацій” він зауважує, що відбулася переорієнтація світової політики з протистояння наддержав у протистояння цивілізацій. Якщо Дельоз пов’язує зміну міжнародної ситуації із зміною в характері явлення людини світові, то Гантінгтон вважає причиною появи конфліктів по лініях цивілізаційних зламів тільки той шлях пошуку ідентичності, який опирається на пошук власного коріння, – як правило етнічного, – що неминуче пов’язане із пошуком спорідненого та чужого – ворога.

Оскільки дослідник вважає, що найбільш небезпечними та гострими конфліктами сучасності стануть конфлікти міжцивілізаційні, то можна дійти висновку, що основні стратегії пошуку ідентичності майбутнього опиратимуться на встановлення ідентичності з цивілізацією-культурою, тобто з масштабним істотним та світоглядним формуванням, яке передбачає широке поле рис приналежності. Разом з тим із встановленням ідентичності щодо смислового поля культури або цивілізації, процес ідентифікації не припиняється. Стратегія починає переформатовуватися і пристосовуватися до нових умов існування. З’являється потреба у постійному підтвердженні свого статусу, а це означає конкретизацію того явища, приналежність до якого людина свідомо встановлює та утримує. Надалі для того, щоразу повторюючи процедуру ідентифікації, встановлюються зв’язки співвідношення із основними смисловими вузлами явища, відтак поняття про явище звужується, а вимоги, за виконання яких можлива ідентифікація себе із явищем, стають дедалі більш конкретними та жорсткими. Розвиток стратегії ідентифікації спричинить загострення проблеми ідентичності всередині одного поля смислів культури, що, своєю чергою, вплине на характер оприявлення культури з-поміж інших культур. Культура, всередині якої гостро стоїть проблема ідентифікації приналежності, на будь-які зовнішні наступи реагує агресивно, адже вбачає в зовнішніх впливах руйнівні тенденції. Дестабілізація всередині культури призводить до того, що вона починає дестабілізувати ситуацію на позиціях цивілізаційних зламів – дестабілізувати міжнародну політику.

“Центральними елементами будь-якої культури та цивілізації є мова та релігія” [5, с. 80] – таким чином Гантінгтон визначає основні позиції, довкола яких формуються основні міжцивілізаційні суперечки: довкола основних сигнатур приналежності до того чи іншого культурного поля. Ці два елементи – це те, що буде оберігатися від будь-яких впливів, і наступ на які викличе різку агресію культури та її представників. Тому сучасність відзначає високий рівень уваги до чистоти національної мови та релігії, а також прагнення до націоналізації релігії. Відомі приклади близькосхідних держав, таких як Пакистан, Афганістан, Іран, Йорданія, Єгипет, Мавританія та інші, які в назвах держав офіційно проголошують приналежність держави певній релігії або нації. Ця тенденція прийшла на зміну попередній, коли в назві держави прописувалися основні риси її політики та ідеології – демократична, народна, народно-демократична. Виняток донедавна, до 9 січня 2013 року, становила Лівія (Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія), в офіційній назві якої проголошувалися і національна, і політична, і навіть цивілізаційна орієнтація.

Процеси переорієнтації світової політики на встановлення національної та релігійної приналежності набувають розмаху на фоні широкомасштабних процесів глобалізації світу – доцентрові процеси породжують відцентрові. Але назвати глобалізаційні процеси антиідентифікацією неможливо, тому що глобалізація веде до утворення нового явища, з яким також можна намагатися ідентифікувати себе. Отже, процеси глобалізації та автентизації – це дві стратегії ідентифікації в сучасній площині культурних полів.

Глобалізація як тенденція у взаємодії культурних полів здійснює пошук схожих рис та споріднює за основними цінностями, таким чином утворюється нове ціле, яке повинне стати світовою співдружністю. Автентизація виокремлює культуру з-поміж оточення – не тільки серед інших культур, але й серед інших феноменів суспільної історії. Поглиблення тенденцій автентизації не призводить до закриття кордонів між культурами та цивілізаціями, залишається потреба в підтриманні економічних зв’язків, що зумовлене в першу чергу природними та історичними чинниками, залишається потреба в інституті торгівлі та збереженні міжнародних ринків сировини та готових товарів. Для цього необхідне спілкування. Самуель Гантінгтон вважає, що для спілкування у сфері міжнародної співпраці люди однієї культури обирають іншу, не свою, мову, щоб уберегти її від чужорідних впливів. Таким чином англійська та деякі інші мови не є міжнародними мовами, тобто такими, що об’єднують, ці мови використовуються для створення ще одного рівня бар’єру до втручання в інші культури. Стратегія автентизації

передбачає створення перешкод для включення в культурне середовище – культура стає закритою, а тому центральні її елементи – мова та релігія – під впливом радикально налаштованих теоретиків та практиків автентизації набувають більш детального оформлення – в мові це звернення до анахронізмів та діалектів, які починають виконувати функції основи літературної мови, в релігії – це ортодоксальний фундаменталізм.

Обидві стратегії розвитку міжцивілізаційної взаємодії не виключають насильства як складової шляху утвердження моделі майбутнього світу. Глобалізаційна стратегія, яка більше опирається на пошуки спільного в різноманітних цивілізаційних формуваннях, здебільшого опирається на механізми управління державою і суспільством та економічну політику. Відтак механізм насилля, доступний для використання, – механізм законного примусу всередині держави та міжнародні миротворчі акції. Стратегія автентизації опирається лише на ту культуру, всередині якої вона втілюється, отже, вона значно менш масова порівняно з глобалізаційною. Окрім того вона може мати два різні джерела: 1) законний державний примус, який межує з державним терором, якщо країна проголосила курс на створення національної та/або релігійної держави і застосовує заходів примусу на виконання курсу; 2) незаконне насилля – організоване протистояння офіційному курсу влади, яке схиляється до терористичної діяльності у відповідь на внутрішньодержавний та міжнародний примус. Причому примус може бути військовим та мирним за характером дій, що вживаються до об'єкта. Мирний примус – це економічні, політичні та соціальні санкції з боку офіційної влади щодо груп всередині країни або щодо країни з боку міжнародної системи взаємодії держав. Військовий примус – це застосування бойових дій різного масштабу до об'єкта тиску.

Зміщення акцентів на цінності та пріоритети у цивілізаціях глобалізаційного та автентичного типу призводить до того, що мирний розвиток згідно з обраною стратегією можливий лише за тієї умови, що ареали розповсюдження стратегій не перетинаються між собою. Перетин та накладення ареалів призводить до зіткнення інтересів – ключових елементів смислових полів культур та стратегій їх розвитку, – що означає розростання конфлікту та його загострення до військового протистояння. Таким чином, використовуючи поділ влади за М. Фуко, проявляються крайні форми двох історичних типів влади – першої, яка застосовувала примус до тіла, та наступної, яка застосовувала примус до душі. Глобалізаційній стратегії притаманна друга форма влади, адже ця стратегія намагається уніфікувати різноманіття культурних проявів. Стратегія автентизації вдається до першої форми влади – влади над фізичними тілами як символами та джерелами влади другого типу, вона знищує те, у впливі на що проявляє себе влада другого типу. Нагнітання конфліктів такого типу в сучасному світі отримало поширення у вигляді терористичних війн та конфліктів. Тобто сучасний тероризм – це продукт зіткнення різних стратегій цивілізаційної та культурної ідентифікації.

Література:

1. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью / Рикер П. – М. : АО “КАМІ”, Изд. центр ACADEMIA, 1995. – 160 с.
2. Бодрийяр Ж. Фатальні стратегії / Бодрийяр Ж. ; [пер. з фр. Л. Кононовича]. – Львів : Кальварія, 2010. – 192 с.
3. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Рикер П. ; [пер. с фр. И. Сергеевой]. – М. : “Academia-Центр”, “Медиум”, 1995. – 414 с.
4. Делёз, Жиль О смерти человека и о сверхчеловеке [Электронный ресурс] / Ж. Делёз. – Режим доступа до сайту : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Delez/sm_chel.php.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. ; [пер. с. англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
6. Фуко М. Право на смерть и власть над жизнью / Фуко М. // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / [пер. с франц.] – М. : Касталь, 1996. – С. 238–268.

Рецензент – кандидат філософських наук, учений секретар Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України **О. С. Кисельов**